

מעורבות הגולה בישראל

משאל גשר בהשתתפות ד"ר נורמן לס, הרב אלכסנדר שינדלר, איזי ליבלר, ד"ר יצחק גרינברג, פיליפ מ. קלוצניק, ד"ר ארתור הרצברג, ד"ר אלפרד גוטשלק, ג'וליוס ברמן, הרב יוסף פ. שטרנשטיין, ד"ר קלווין גולדשיידר

עיון והגות

יעקב ראובני / ריבוי השקפות ואחדות המעשה • ישעיהו ליבמן / ריטואל, טקס ויהודי ארצות-הברית • דן מכמן / ההגירה וקשרי יהודי הולנד עם התפוצה • אברהם פֶּק / יצחק מאיר ויזו, סטיפן ויזו ואחריות יהודי ארצות-הברית • מיכאל וולפסון / נשק או יחסים דיפלומטיים? • מרדכי פרידמן / הוועידה היהודית האמריקנית והצלת יהודי אירופה

השד

חורף תש"ן
שנה 35

מס' 120

כתב-עת לעניינים יהודיים

הגירה מול "ספציס הולנדיה יודאיקה" חלקה של ההגירה בשמירת הקשרים בין יהדות הולנד ליהדות העולם במאות ה-19 וה-20*

1. מבוא

בהיסטוריה הסוערת של העם היהודי בתקופה המודרנית בולטים שני תהליכים מרכזיים אשר יש להם נגיעה לנושא דיוננו. מצד אחד טילטלה את העם היהודי הגירה בהיקף ובאינטנסיביות אדירים, כשכיוונה בעיקר ממרכז-אירופה (מאז שנות ה-20 ועד שנות ה-80 למאה הי"ט ובשנות ה-30 של המאה ה-20) וממזרחה (בתקופה שמ-1880 ואילך) – אל מערב-אירופה ובמיוחד אל מעבר לים.¹ הגירה זאת הביאה עמה ערעור של המשכיות במסורות מקומיות וניתוח הקשר המחייב לחברה היהודית, שפן היחיד המהגר יכול היה לנתק עצמו לחלוטין מעברו ומעמו לרצוה בכך. ואף שההגירה אכן השפיעה רבות על אורחות חייהם של יהודים (בשפה, בחילון, בפעילות מקצועית, בחינוך, בדפוסיס דמוגרפיים), היא בכל זאת לא ניתקה את היהודים המהגרים מקשריהם לעם היהודי. אדרבא, במהלך ההגירה נצמדו יהודים לקהילות ולמוסדות יהודיים הן בארצות המעבר והן בארצות הקליטה. תופעת ההגירה – אף-על-פי שהיתה טמונה בה סכנה של התפוררות – דווקא הידקה את הקשרים בין היהודים לבין עצמם ובין קהילות יהודיות מרוחקות אלה מאלה, גם אם הקשרים הללו היו לעתים אמפיוולנטיים מאוד. בין השאר היא גרמה להקמת ארגונים יהודיים בינלאומיים לטיפול בהגירה, כגון היאס (HIAS), יק"א (JCA), אמיגדירקט (Emigdirekt) ועוד. מצד אחר מאפיינת את המאות ה-19 וה-20 התקדמות תהליך האמנציפציה בארצות מרכז-אירופה ומערבה, וברבות הזמן גם בארצות נוספות. משמעות האמנציפציה היתה אינטגרציה גוברת והולכת של היהודים בחברה הנוכרית, מאבק בהיבדלות היהודית המסורתית, נטישת מאפיינים חברתיים מיוחדים (כגון שפה, לבוש, מגורים), ואף טמיעה מוחלטת בחברה המקומית על-ידי נישואי תערובת ועזיבת המסגרות היהודיות.

* הרצאה שנישאה במסגרת הסימפוזיון הבינלאומי החמישי על תולדות יהודי הולנד, שנערך באמסטרדם ובהאג בתאריכים י"א-י"ג בכסלו תשמ"ט (20-22 בנובמבר 1988). הסימפוזיון הוקדש לנושא: "הולנד וההגירה היהודית".

2. "ספציס הולנדיה יודאיקה"
("Species Hollandia Judaica")

השתרשותה של קהילה יהודית בארץ מסוימת בתקופת האמנציפציה משמעותה היתה אפוא יצירת קו אופי עצמאי ושונה משאר הקיבוצים היהודיים ובמובן-מה פגיעה באחדות היהודית. היה זה אחד הגורמים המרכזיים לאותו הבדל ידוע בין אוסטיוודן (Ostjuden), דהיינו, יהודי מזרח-אירופה, לבין הַנְסְטְיוּדֶן (Westjuden), דהיינו יהודי מערב-אירופה.² אך מעבר לחלוקה הכללית הזו, היו גם הבדלים בין סוגים שונים של אוסטיוודן וסוגים שונים של וסטיוודן. יהודי גרמניה ויהודי הולנד היו שונים מאוד אלה מאלה, אף כי לעומת כלל האוסטיוודן אולי נראו קרובים זה לזה. את תחושת השוני ואף העליונות הזו ביטא פעם פרופ' בנימין דה פריס בישראל, כששמע יהודי גרמני מכנה עצמו בשם יֶקָה. הוא הגיב, מנקודת המבט של יהודי הולנדי, ואמר: "יהודים גרמנים אינם יקים, הם Wasserpolacken" (כלומר: יהודים פולנים מהולים במים).³ הביטוי "ספציס הולנדיה יודאיקה" שטבע זיגמונד זליגמן ב-1923⁴ אמנם לא תאם את כל תולדות יהודי הולנד כפי שהוא סבר, אך היתה בו מידה ניכרת של אמת לגבי אופיה של יהדות הולנד בתקופתנו.⁵

אף-על-פי-כך, רבים מההיסטוריונים של תולדות יהודי הולנד עד מלחמת העולם השנייה הגזימו בהדגשת היחוד היהודי ההולנדי ובניתוק התפתחותה של יהדות הולנד משאר יהדות אירופה. אכן, רבים מיהודי הולנד אמנם הרגישו עצמם מיוחדים ושונים; אך בחינה מעמיקה של התקופה מלמדת, כי קשרים בין יהודי הולנד לשאר היהודים בעולם הוסיפו להתקיים — ובאופן אינטנסיבי למדי. תרמו לכך, למשל, פעולות "הפקידים והאמרכלים" מאז ראשית המאה הי"ט בגיוס כספים מארצות רבות באירופה למען יהודי ארץ-ישראל;⁶ התעוררות העיתונות היהודית מאמצע המאה הי"ט, שסיפקה באופן שוטף מידע על העולם היהודי;⁷ חדירת פעילותם של ארגונים יהודיים בינלאומיים לתוך המרחב היהודי ההולנדי (כגון כ"ח Alliance Israélite Universelle במחצית השנייה של המאה הי"ט;⁸ התנועה הציונית מסוף המאה הי"ט;⁹ או "האיגוד העולמי ליהדות מתקדמת" בסוף שנות ה-20 של המאה הנוכחית).¹⁰ אנו סבורים שתופעת ההגירה תרמה אף היא בצורה ניכרת לשמירת הזיקה בין יהדות הולנד לשאר הקיבוצים היהודיים, אף כי לעתים היתה זיקה זו פרובלמטית.

3. מסגרתה של התקופה

במסגרת מגבלותיו של מאמר זה, לא נוכל להרחיב את הדיון באבחון ראשיתה של התקופה.¹¹ מאפייני יחוד מובהקים ניכרים ביהדות הולנד רק משנות ה-20 של המאה הי"ט ואילך. לפני כן היא מהווה את האגף המערבי של המרכז האשכנזי הגדול. סיומה של התקופה מצוי, לדעתנו, לאחר מלחמת העולם השנייה. אולם מחמת העדרה של פרספקטיבה מספקת המונעת מאתנו לתחום את הגבול בכטחה, וכן

מפאת העניין הקיים בתהליכי הזמן האחרון, נבחן את מהלך הדברים עד ראשית שנות ה-80 של המאה הנוכחית.

4. ההגירה בשנים 1820-1880

מאז שנות ה-20 של המאה ה-19 משתנה אופיה של ההגירה היהודית העולמית. במשך עשרות השנים שעד ראשית שנות ה-80 היגרו לארצות-הברית כ-130,000 יהודים, רובם מגרמניה (ובתוכם — בעיקר מבווריה).¹² הגירה זאת היתה חלק מהגירה כללית לעולם החדש, אך אצל היהודים היו לה גורמים נוספים ומיוחדים. היה מרכיב אידיאולוגי ניכר בהגירה זאת — הרצון להשיג שוויון מלא על-פי רעיונות ההשכלה שהיהודים נחשפו להם ואשר באותו זמן רק ארצות-הברית הבטיחה את ישומם המלא.¹³ לצד זה מילא, כמוכן, הגורם הכלכלי תפקיד חשוב בהגירה, כבמרבית גלי ההגירה בהיסטוריה. יש לזכור, כי התקופה הבתר-נפוליאנית התאפיינה במצב כלכלי גרוע למדי ברבות מארצות גרמניה ובאֶלֶס, וחלף זמן ניכר עד שהחלה ההתאוששות; מהפכות 1848 פגעו שוב מבחינה כלכלית. כן מילאה האנטישמיות תפקיד לא קטן בשיקולי ההחלטה להגר (אווירה אנטישמית כללית; פרעות הפֶּהֶפ ב-1819; פרעות שנת 1848; ועוד).¹⁴

מכאן ברור, כי להגירה בעלת אופי כזה היה רק מעט עניין במדינה כהולנד. ואכן, במידה שהמהגרים מגרמניה פקדו את הולנד בדרכם לעולם החדש או למקום אחר במערב-אירופה (בעיקר בהגיעם לנמל רוטרדם)¹⁵ — השפעתם לא הורגשה למעשה על יהדות הולנד. אי־פה אי־שם מוזכרים מהגרים בולטים, כגון הבנקאי בישופסהיים, אך אין הם משאירים את רישומם. רק שני מקרים בולטים חורגים מתיאור זה: האחד — שהותו הקצרה של המזרחן יוסף דֶּרְנְבוּרְג בהולנד במחצית השנייה של שנות השלושים; ופעולתו של הרב הרפורמי כרוניק בסוף שנות ה-50 וראשית שנות ה-60. דרנבורג כתב חוברת בעניין איוש תפקיד הרב הראשי לאמסטרדם, לאחר שנפטר רבה הראשי פֶּרְנְסְטֵיין, ורמז לכיוון של תיקונים בדת.¹⁶ הרב כרוניק היה הציר המרכזי אשר סביבו ניסתה חבורה קטנה של דורשי תיקונים בדת ברוח הרפורמה הגרמנית ליסד קהילה חדשה באמסטרדם — "שוחרי דעה". בעקבות מאבק הקהילה נגד התארגנות זאת נכשל הנסיון, והרב כרוניק המשיך לארצות-הברית וכיהן שם במשך שנים כרבה של הקהילה הרפורמית בשיקגו.¹⁷ אמנם, במשך המחצית הראשונה של המאה ה-19 המשיכו להגיע להולנד רבנים — כולם מגרמניה — בניגוד למגמת השלטונות. אולם דבר זה נבע מהעדר רבנים מתאימים בהולנד, והרבנים שבאו הוזמנו לתפקידם במפורש על-ידי הקהילות. לפיכך אין לכלול את הללו במסגרת הגירה של ממש.¹⁸

מהולנד עצמה יצאו בתקופה זאת, לפי הידוע, אך מעט מאוד יהודים. במהלך המאה חל גידול ניכר של האוכלוסייה היהודית כתוצאה משיפור מצב התברואה וגידול הילודה, וכן היה שיפור אֶטִי אך מתמיד במצב הכלכלי. בכל זאת לא הביא הדבר ללחצים בכיוון של עזיבת המדינה אלא לגידול הקהילות ולעיוור גובר. מכל

מקום, מהספרות שנתפרסמה עד כה ידוע רק על מקרי הגירה מעטים מהולנד עצמה. ביניהם מצויה קבוצה קטנה של יהודים שנדרו לבלגיה, בעיקר בתקופת היותה חלק מהממלכה ההולנדית (עד 1830), אך כנראה גם זמן־מה לאחר מכן. היהודים הללו ומשפחותיהם (שנשארו לאחר מכן כמיעוט קטן ביהדות בלגיה אשר לבשה אופי מזרח־אירופי) נחשבו לקבוצה אריסטוקרטית מוגדרת בעלת יחס של ותיקות.¹⁹ מאות אחדות של יהודים הולנדים היגרו באמצע המאה גם לארצות־הברית²⁰ ולבריטניה²¹ והתמקדו בניו־יורק ובלונדון. בבריטניה בלטה העובדה, שהם היו בעיקר בני המעמד הנמוך. כן היו מקרים חריגים מאוד של עולים לארץ־ישראל במהלך המחצית הראשונה של המאה. אף כי הללו לא יצגו כלל את הרוח המתפתחת ביהדות הולנד, היו הם דווקא בעלי השפעה בארץ־ישראל. הם גרמו לשינויים מסוימים בסדרים המסורתיים של ה"חלוקה" וכן הקימו את "כולל הו"ד" [הולנד־דויטשלנד]. בזכות הגיבוי של ארגון "הפקידים והאמרכלים", שמרכזו והנהלתו היו בידי משפחת לָעהרן ההולנדית, זכה כולל זה לחשיבות ולהשפעה ביישוב הקטן בארץ־ישראל.²²

5. הולנד וההגירה הגדולה מזרח־אירופה (1880–1914)

הגירת יהודי מזרח־אירופה בשני העשורים האחרונים של המאה ה־19 ובשלושת העשורים הראשונים של המאה ה־20 היתה אדירה והשפיעה במידה עצומה על מבנהו ואופיו של העם היהודי. בתוך תקופה זאת ניתן להבדיל בין שתי תקופות משנה — זו שמתחילה בשנות ה־80 עם התגברותן של המדיניות הרשמית והפעילות העממית האנטי־יהודית בארצות מזרח־אירופה ומסתיימת עם מלחמת העולם הראשונה; וזו שראשיתה במהלך המלחמה ובעיקר בעקבותיה — כאשר התפרקו המדינות הרב־לאומיות, נוסדו מדינות לאומיות חדשות ועלה הקומוניזם — ונמשכה, עם עליות ומורדות, עד שנות ה־30 של המאה ה־20. מבין שתי תקופות המשנה הללו, הראשונה מאופיינת בהגירה גדולה יותר (למשל: לארצות־הברית, יעד ההגירה העיקרי, הגיעו בתקופה זאת כ־2,250,000 יהודים, וכלל ההגירה המשוערת בשנים 1901–1914 היתה 2,613,000 יהודים!)²³

אך לא רק המסיבות של ההגירה היתה בעלת משמעות. גם שכלול אמצעי התחבורה הקל על הנדידה וכיוון את המהגרים לנמלים מסוימים שאליהם היה קשר רכבות טוב, ומהם היו קווי ספנות ליעדים מבוקשים מעבר לים. מכאן נבעה עליית חשיבותן של האמבורג, אנטוורפן, ליורפול וכן רוטרדם ואמסטרדם כתחנות מעבר.²⁴

עקב שתי הסיבות הללו ברור, כי ההגירה בתקופה זאת השאירה רישום הרבה יותר גדול על תודעת יהודי הולנד. בשל המספר הגדול יחסית של המהגרים ובשל מצבם הכלכלי החמור, נתעורר הצורך בהקמת ארגוני עזרה מיוחדים; בגיוס כספים בקרב יהדות הולנד למימון פעולות עזרה; בהקמת אכסניות כדי לאפשר את שהייתם

הזמנית של הטרנסמיגרנטים בקרבת הנמלים; וביצירה וטיפוח של קשרים שוטפים עם ארגוני הגירה יהודיים בארצות אחרות.

ב־7 בנובמבר 1883 הוקם בוטרדם ארגון "מונטיפיורי" ע"ש הנדבן האנגלי הידוע, סר משה מונטיפיורי, שהגיע זמן קצר לפני כן לגיל 100. לארגון זה היו קשרים שוטפים תחילה עם ה־Israelitische Allianz בווינה (נוסד ב־1873) ולאחר מכן עם יק"א (Jewish Colonization Association) מיסודו של הפארוך מוריס דה הירש (נוסד ב־1891), ואגודת העזרה (Hilfsverein) בברלין.²⁵ בשנים הראשונות עמד בראש הארגון א.ד. לוטומירסקי, אך אחר־כך נטלו בו חלק יהודים מנכבדי הקהילה. בראשית המאה עמד בראש הארגון תעשיין המרגרינה הידוע שמעון ון דן ברף. הארגון קיבל סיוע מעיריית רוטרדם; זו העמידה לרשותו חווילה ריקה, ששימשה מעון למהגרים.²⁶ באמסטרדם נוסד עוד ב־1882 ועד זמני לעזרה לפליטים, אך הוא התפרק לאחר זמן־מה.²⁷ בסוף שנת 1903 הוקם שם ארגון עזרה נוסף ליהודי מזרח־אירופה, עקב גידול מספרם של היהודים שהגיעו לעיר. הגידול הכללי במספר המהגרים נבע מפרעות קישינב ומהתפרצויות אנטישמיות בארצות אחרות במזרח־אירופה, אך הקיבוץ היהודי הגדול באמסטרדם והתפתחותה של העיר כנמל השפיעו כנראה על כך, שיותר מהגרים יהודים העדיפו אותה על פני רוטרדם באותה תקופה. פעולותיו של ארגון זה, "הכנסת אורחים", עוד גברו לאחר דיכוי ההפיכה ברוסיה ב־1905.²⁸

שני הארגונים הללו — מונטיפיורי והכנסת אורחים — נשאו אופי מסורתי, היו חלק מחיי הקהילות הממוסדות ונהלו על־ידי נכבדי הקהילות. אך ב־1903 הוקם במזרח המדינה ארגון נוסף — ארגון הסֶפֶר למען מהגרים. המייסדים היו אנשים שגרו ביישובים שלאורך הגבול עם גרמניה ואשר נתקלו מדי יום במהגרים היהודים שהגיעו למעברי הגבול (בעיקר ברכבת). האיש המרכזי בארגון זה היה דוד כהן, צעיר בן 21.²⁹ רק מחקר מפורט יוכל לתת לנו נתונים מדויקים על מספר המהגרים היהודים שפקדו באותה תקופה את הולנד. אולם אין ספק שהמסות הגדולות של המהגרים, מראם השונה ומצבם הכלכלי הירוד, לא השאירו את יהודי הולנד אדישים. עתה התבלט ההבדל ביחס למהגרים בתקופה זאת לעומת היחס למהגרים בראשית המאה ה־19, שפן בשנות ה־80 כבר נתגבש אופי הולנדי מיוחד ליהדות הולנד. היהודים הרוסים והפולנים היו פשוט "שונים". לתחושת השוני נוספה גם עובדת העדרה של שפה משותפת, הואיל ויהודי הולנד לא דיברו עוד אידיש. משום כך נוצרו קשיים בקשר בין הקבוצות. ואכן, היהודים שנשארו בהולנד ולא המשיכו בהגירתם, התגוררו באמסטרדם באזורים מיוחדים שלהם והקימו בתי־כנסת (שטיבלך) — נדחי ישראל יכנס (1883) ליוצאי פולין וגליציה, וקהילת יעקב ליוצאי רוסיה (1907).³⁰ שני בתי־הכנסת הללו קיימים עוד היום, האחד במקומו המקורי, והאחר ברובע דרום, המאוכלס יהודים רבים.

הזרות והניכור היו רק צד אחד של המטבע. עצם העזרה וההתארגנות יצרו הזדהות ותחושה מסוימת של גורל משותף. העובדה, שהארגונים היהודיים קיימו קשרים עם

השלטונות למען "אחיהם לאמונה", הצביעה על-כך, שזו היתה בעייתם שלהם כלפי השלטונות הלא-יהודיים. כתוצאה מכך נפגע תהליך ההתקרבות לחברה ההולנדית וחודשה תודעת הקשר עם הכלל היהודי. למגע עם היהודים השונים היה גם צד של התפעמות ושל חיוב, שהוביל להתעוררות של תחושות לאומיות יהודיות. את זאת ניתן לראות, למשל, אצל אברהם נאן קולם שכתב סדרה של שירים על הפליטים, שראתה אור ב-1891;³¹ לאחר מספר שנים הוא היה בין ראשוני התנועה הציונית בהולנד. אותה תנועה ציונית, אשר תחילת דרכה בהולנד היתה קשה למדי, נתמכה בראשיתה במיוחד על-ידי המהגרים ממזרח-אירופה. אמנם, היו חילוקי דעות בין ה"רוסים" ל"הולנדים" על הדרך שהתנועה צריכה ללכת בה והאופי שהיא צריכה ללבוש, ובמשך זמן רב אף לא הוכנסו יהודים מזרח-אירופים להנהלה של ברית ציוני הולנד. ברם, אין לעמוד רק על הפער בין שתי הקבוצות אלא גם על השיתוף וההימצאות ביחד בארגון אחד.³² נוצר כאן יחס גומלין, שבכל זאת הוביל יהודים הולנדים להיפתח בפני יהדות מזרח-אירופה. על רקע זה יש לפרש את פעולותיו של דוד כהן, הציוני הצעיר, בהקמת הארגון למען המהגרים (שנזכר לעיל) ב-1903 במזרח-הולנד.

אף במישור האישי — ולמרות ההבדלים — נוצרו קשרים אישיים בין המהגרים ליהודים ההולנדים. אפילו בדור הראשון כבר היו מקרים של נישואים בין שתי הקבוצות, שמקורם במפגש שנתקיים במהלך חלוקת התמיכה.³³ ההבדלים לא נעלמו, אף לא בדור השני. אך עובדה זאת לא מנעה תהליך של התקרבות להולנדים. ושוב היתה זאת המסגרת הציונית ששימשה נתיב נוח להתערות. אָבֶל הָרֶצֶבֶרְף, בן למהגרים מרוסיה שבאו כל אחד בגפו, הכירו באמסטרדם ונישאו בה, עשה את דרכו באמצעות ארגון הסטודנטים הציוני אל מעמד מנהיג ציוני הולנד בסוף שנות ה-30.³⁴ האווירה שהוא ספג בביתו — וכמוהו היו רבים — היתה בעלת משמעות רבה לפעילותו הציונית; זה היה מטען רגשי בעל עוצמה גדולה ובעל עומק, אולי יותר מעוצמת הטיעון ההגיוני שעל-פיה הגיעו יהודים הולנדים לתנועה.³⁵ וכך גם הקשרים שנותרו בין המהגרים היהודים שהשתקעו בהולנד לבין משפחותיהם וקהילותיהם בארצות המוצא מצד אחד, וביניהם לבין בני משפחותיהם שהמשיכו לנדוד אל מעבר לים מצד שני³⁶ — וכוחו של התא המשפחתי היהודי מהווה בעניין זה גורם סוציולוגי בעל חשיבות — שילבו את הולנד מחדש במקום העולם היהודי. אף כי היה, כאמור, פער גדול בין האוסטיודן ליהודי הולנד — בכל זאת התגבשה תודעה של קשר יהודי רחב יותר בקרב יהודי הולנד.

6. פליטי מלחמת העולם הראשונה

עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה באוגוסט 1914 נמצאו בעיר סְחֻוּוּיִנְגֶן נופשים יהודים מאנטוורפן. אליהם התוספו במרוצת הזמן יהודים שברחו מאזורי הקרבות במזרח-אירופה וכן כאלה שגורשו מבלגיה משום שהיו אזרחי מדינות האויב או מי

שחששו ממעצר בבלגיה.³⁷ הפעם לפנינו אנשים שהיו פליטים ולא מהגרים מטעמי קשיי פרנסה ואפליה. להולנד הגיעו בסך הכל כמיליון פליטים יהודים ולא-יהודים מבלגיה, אך רובם חזרו תוך זמן קצר ורק כ-100,000 נשארו; מספר היהודים שביניהם נאמד ב-1918 בכ-10,000.³⁸

שוב חזרה על עצמה התמונה של שנות ה-80 של המאה הקודמת וראשית המאה ה-20: ועדי עזרה עשו מאמצים מרובים לסייע לפליטים, אף כי הפעם היו בין הפליטים גם אנשים רבים בעלי יכולת. לצד הוועדים הוותיקים (מונטיפיורי, הכנסת אורחים) נוסדו ועדים במקומות אחרים ברחבי הולנד: באיינדהובן, ברוטרדם, בחרונגן, בזיוונאר ועוד.³⁹ הפעילים הציונים יעקובוס קאן ודוד כהן הקימו באוגוסט 1914 גם את ועד הפליטים של האג. בין כל הוועדים הללו תיאר ועד מרכזי לפליטים מבלגיה, והוא גם גייס כספים.⁴⁰ תמיכה לא נתקבלה רק מיהודים, אלא גם מהממשלה, שהושיטה עזרה לכל הפליטים.⁴¹ כבר בשלב מוקדם (ב-1915) הוקם עוד ועד — הוועד היהודי הבינלאומי להגירה — שביקש להתכונן לאפשרות שלאחר המלחמה תתחיל הגירת המונים ממזרח-אירופה. בוועד זה היו פעילים ציונים ידועים (יעקובוס קאן, פרופ' י. אופנהיים ונחמיה דה לימה, וגם אחדים שלא היו ציונים, אך אהדו את הרעיון הציוני — התעשיין הידוע ס. ואן דן בך, והמשפטן ל. א. ויטר.⁴²

ההגירה — או בואם של הפליטים — הביאה אפוא להתארגנות של יהודי הולנד במקומות רבים ברחבי המדינה לצורך עזרה כספית או אחרת לאחייהם. בגלל הפתאומיות שבהופעת המהגרים ובגלל מספרם, היה לדברים היקף רחב הרבה יותר מאשר בתקופות הקודמות. במרבית הארגונים בלטה השתתפותם של הציונים. להגירה זאת היתה השפעה רבה יותר מאשר להגירות הקודמות על יהדות הולנד. אף-על-פי שרבים היגרו הלאה או חזרו לבלגיה כשעלה הדבר בידם, בכל זאת נשארו גם רבים בהולנד. אלה העשירו את הפעילות הציונית בצורה בלתי רגילה. נוסדו אגודות מיוחדות של ציונים פליטים (השחר, תקות ציון, בני קדם); המזרחי הכפיל כוחו, במיוחד ברוטרדם; באמסטרדם הוקמה תנועת נוער של המזרחי — זכרון יעקב — בהשפעת הפליטים; לימוד העברית קיבל תנופה הודות למורים מוכשרים מאנטוורפן; הם היוו גם גרעין מרכזי בראשית פעולות ההכשרה החלוצית בהולנד ותרמו להקמת ארגון-גג לתנועות הנוער הציוניות.

יהודי בלגיה ממוצא מזרח-אירופי המשיכו להיות יסוד תוסס בתנועה הציונית בהולנד גם לאחר המלחמה.⁴³ מלבד ההשפעה על התנועה הציונית יש לציין את הקמתה של הוצאה לאור באידיש ברוטרדם,⁴⁴ ובמיוחד את התבססותה של קהילת יוצאי מזרח-אירופה בסחונגן. קהילה זאת היתה לשם דבר ביהדות הולנד, לא כל כך בשל גודלה אלא בשל פעולות התרבות וההווי הענפות שלה ובשל אופיה המיוחד.⁴⁵ כן הוקם באמסטרדם בראשית שנות ה-20 ארגון תרבות סוציאליסטי של אוסטיוודן — אגודת ש. אנסקי,⁴⁶ וב-1926 — תנועת הנוער זכרון הרצל. ב-1931 נוסף עליהם ארגון-גג: ברית יהודי מזרח-אירופה.⁴⁷ אנו מבחינים אפוא בהרחבת

הפעילות הנפרדת של יוצאי מזרח-אירופה במגוון של תחומים, והדבר מעיד על הכרת הערך העצמי ועל התגבשותה של קבוצה זאת.

7. שנות ה-20 של המאה ה-20

לאחר המלחמה עזב חלק ניכר מהפליטים את הולנד. בעקבות זאת הצטמצם היקף פעולות הסיוע, וחלק מארגוני העזרה נתבטל. הוועדים הוותיקים (מונטיפיורי, הכנסת אורחים, ועדת הסָפָר) המשיכו להתקיים וכן הוועד של האג. ביניהם נוצר שיתוף פעולה קבוע שנמשך לפחות עד אמצע שנות ה-20. נציג משותף של הארגונים הללו השתתף גם בוועידת העזרה היהודית העולמית שנערכה בקארלסבאד באוגוסט 1920.⁴⁸

אף-על-פי שרבים מפליטי מלחמת העולם הראשונה עזבו את המדינה, המשיכו להגיע מהגרים ממזרח-אירופה במחצית הראשונה של שנות ה-20, אולם במספרים מצומצמים יותר. עם צמצום אפשרויות הכניסה לארצות-הברית ב-1924 והטלת הגבלות על הכניסה לארצות אחרות מעבר לים באותה תקופה,⁴⁹ ירד מספר הטרנסמיגרנטים המזרח-אירופים. כארץ השתקעות לא יכלה הולנד של אותם הימים לשמש יעד לאנשים אלה: יוקר המחיה היה רב, ושכירים בעלי אזרחות זרה התקשו למצוא מקומות עבודה, שכן מדיניות הולנד היתה להעדיף מבקשי עבודה מקומיים על-פני זרים.⁵⁰

אולם, בד בבד עם הצטמצמות זרם המהגרים המזרח-אירופים החל להגיע זרם הגירה חדש, מגרמניה. כבר במהלך מלחמת העולם הראשונה באו מהגרים יהודים מגרמניה (ביניהם נודע במיוחד פריץ [פרץ] ברנשטיין, שעתידי היה להשפיע רבות על התנועה הציונית בהולנד ולהיות מנהיגה בראשית שנות ה-30).⁵¹ מספרם של המהגרים הגרמנים גדל מאוד במרוצת שנות ה-20, כנראה בגלל המשברים הכלכליים והפוליטיים וכן האנטישמיות שגאתה שם במיוחד בראשית שנות ה-20. לעניין זה לא הושם לב כל צרכו בהיסטוריוגרפיה של תולדות יהודי הולנד, אולם, בדיקת המפקד הגרמני של יהודי הולנד משנת 1941 מעלה נתונים רבי עניין בתחום זה. לפי מפקד זה הגיעו להולנד לפני 1933 כ-4,000 יהודים שנולדו בגרמניה, כ-1,900 שנולדו בפולין, מעל ל-400 שנולדו ברוסיה, כ-350 ילידי הונגריה וכ-300 ילידי אוסטריה. מכלל כ-8,000 המהגרים שהגיעו להולנד התרכזו קרוב למחצית באמסטרדם, כחמישית בהאג וכ-7.5% ברוטרדם.⁵² כלומר, יהודים ילידי גרמניה (לא כולם היו בעלי אזרחות גרמנית, שכן היו ביניהם ממוצא מזרח-אירופי) היו קבוצת המהגרים הגדולה ביותר שהגיעה להולנד באותה תקופה. נראה, שרובם ככולם היו במצב כלכלי שפיר, לאור העובדה שלא נזקקו לארגוני הסעד. על-פי נתוני אותו מפקד גרמני אף ניתן לשער, שרובם היו עצמאים או שכירים בעמדות בכירות. הגירה זאת באה לצורכי השתקעות, ולא ראתה בהולנד תחנת מעבר בדרך אל מעבר לים. היא לא עוררה זרות והתנגדות שנתקלו בה המהגרים ממזרח-אירופה

קודם לכן. אין ספק שהקירבה הלשונית והרמה התרבותית והכלכלית מילאו תפקיד מכריע בעניין זה. לפיכך לא השאירה הגירה זאת רישום מיוחד על יהדות הולנד של אותה תקופה. אמנם, היהודים הגרמנים שמרו כנראה באופן טבעי על קשרים ביניהם ועל מסגרות חברתיות של "יהודים גרמנים". יחד עם זאת השתלבו אחדים מהם במהירות ביהדות הולנד. מלבד פריץ ברנשטיין, הנזכר לעיל, התבלטו באותן השנים אריקה בליט ובעלה, שנודעו בתחומי העזרה הסוציאלית;⁵³ משפחת קראמאָרסקי; ס.י. פלורסהיים; גרטרווד ואן-טיין-פהן, שהיתה מאז 1932 פעילה בתחומי סעד שונים, במיוחד במועצת הנשים היהודיות;⁵⁴ לוטה ואן-קולם וו. יעקבסטאל שהיו בראשית שנות ה-30 מראשוני היהדות הליברלית המאורגנת באמסטרדם; הבנקאי הוגו קאופמן;⁵⁵ ז'ול רוס שהיה פעיל בקהילה האשפנוזית של אמסטרדם, ועוד.⁵⁶ אנו דנים כאן בגל מהגרים מיוחד, שונה מן הזרימה הדו-סטרית המתמדת של יהודים משני צדי הגבול ההולנדי-גרמני. אף-על-פי-כן עולה התהייה, אם גל הגירה זה פורנס, ולו במקצת, ממחסור בכנות זוג יהודיות בהולנד, במיוחד בחוגים שומרי מצוות. על-פי המפקד הגרמני הנ"ל משנת 1941, היו בין המהגרים 2,084 נשים (יהודיות מלאות Volljüdinne) בהשוואה ל-1,684 גברים בקבוצת הגיל 18-46.⁵⁷ מאידך גיסא, החל בסוף שנות ה-20 וראשית שנות ה-30 קילוח דק של עולים הולנדים לארץ-ישראל. הגירה זאת היתה תוצאה של החינוך הציוני ושל פעולותיהם של ארגוני ההכשרה בהולנד. ההיקף היה אמנם מצומצם ביותר — עשרות אנשים בלבד — אך בכל זאת הוא התחיל לרקום קשר אישי מיוחד עם מפעל הבניין בארץ-ישראל, קשר אשר לא היה קיים כמעט קודם לכן.⁵⁸

8. הפליטים מגרמניה הנאצית

עליית הנאציזם בגרמניה הביאה גלים של פליטים שנסו לארצות הסמוכות ולארצות שמעבר לים. עוד בסוף שנת 1932 החלו להגיע להולנד יהודים פולנים שהתגוררו בגרמניה, אך מאז אמצע חודש מרס 1933 היו אלה יהודים גרמנים. ההגירה מגרמניה לא היתה קבועה בהיקפה ושיאיה העיקריים היו בחודשים מרס-אפריל 1933, ובתקופה שמאז ראשית 1938 ואילך. בסך הכל עברו דרך הולנד כ-34,000 פליטים; 23,000 מהם שָׁהו בהולנד יותר משבוע ומעל ל-15,000 עדיין נמצאו בה בעת הכיבוש הגרמני במאי 1940.⁵⁹

מספרים אלה של פליטים/מהגרים — על המינוח התנהל באותם ימים ויכוח ער, שהיה בעל משמעות משפטית, אך גם בעל משמעות לדימוי העצמי של הבאים — היו מספרי ההגירה הגדולים ביותר שהכירה יהדות הולנד בפרק זמן קצר, אפילו יותר גדולים מכלל ההגירה הבלגית בימי מלחמת העולם הראשונה. אם נוסיף לכך את המשבר הכלכלי הגדול והאבטלה, שהולנד לא התאוששה מהם באופן מוחלט עד הכיבוש הגרמני; את הפוליטיקה האירופית הסוערת שסבבה את הולנד; ואת התחזקות הנטיות הפאשיסטיות גם בתוך הולנד — נבין שגל הגירה זה עורר דילמות גדולות בקרב יהדות הולנד.

הפליטים הללו היו יכולים להחשב, לכאורה, כהמשך לאותו גל הגירה מגרמניה בשנות ה-20. אך בפועל לא היה הדבר כך. הפליטים נעקרו לפתע ממקומותיהם ולא הכינו את הקרקע לבואם בהולנד, כפי שעשו קודמיהם בשנות ה-20. יכולתם הכלכלית של רבים היתה דלה, בעיקר אצל הפליטים שהגיעו במחצית השנייה של שנות ה-30. בניגוד לפליטי מזרח-אירופה בסוף המאה הקודמת, היו רוב הפליטים האלה שייכים בארץ מוצאם לשכבה חברתית וכלכלית בינונית או גבוהה. ציפיותיהם היו אפוא שונות בתכלית מציפיות המהגרים הקודמים, ורבים מהם אף קיוו לשוב במהרה לגרמניה, שאלהיה היו קשורים בנימי נפש רבים.

בהיבט זה היתה כרוכה בעייתם של פליטים אלה. מצד אחד היו הם אנשים גאים שהרגישו עצמם לפתע תלויים בחסדי אחרים; מצד אחר, הם היו אנשים שהודוהו עם החברה והתרבות של ארץ מוצאם אשר הושלכו ממנה. "Bei uns war es besser" — "אצלנו היה יותר טוב" — אותו משפט שעורר רוגז רב בהולנד ("אם היה להם כל כך טוב שם — מדוע ברחו?") ציין את המיוחד שבגל פליטים זה: הוא התרפק על העבר וביקש לחזור אליו — בעוד כל גלי המהגרים האחרים דחו את ארץ מוצאם וחיפשו עתיד טוב יותר במקום אחר.

יהדות הולנד התגייסה למען הפליטים בצורה מרשימה למדי. במרס 1933 הוקם ועד לפליטים יהודים, בראשות דוד כהן (עתה פרופ'). הוועד פיתח פעילות ענפה — ממתן תמיכה לפליטים יחידים, דרך עזרה לעצמאים, הכשרת נוער, ארגון הסבה מקצועית ופעולות תרבות, ועד סיוע להמשך הגירה. הוא יצר קשרים ענפים עם ארגוני עזרה בעולם ועם הארגונים המנהיגים של יהדות גרמניה ופרש רשת גדולה של ועדי משנה ברחבי המדינה. הוא הצליח לגייס כספים רבים מהציבור ההולנדי, היהודי והלא-יהודי כאחד. הוא גם נשא ונתן עם השלטונות למען הפליטים.

אך ליהודי הולנד היו רגשות מעורבים ביחס לפליטים. הם גינו את הרדיפות בגרמניה, עמדו על הצורך לפעול למען הפליטים ואף הושיטו עזרה (במיוחד ב-1933 וב-1938), אולם, את הפליטים גופם קיבלו בהסתייגות גדולה. מדהים לראות, באיזו מהירות נוצר היחס המסתייג כלפי הפליטים — הוא נפוץ בחוגים רחבים כבר ב-1934. לעתים קרובות נשמעו משפטים כגון: "הם כל כך בלתי תרבותיים"; "הם מדברים בקול רם"; "המהגרים צריכים להתנהג כיאות"; "היטלר מעולם לא היה מצליח לעלות אילמלא העזרה מצד היהודים הגרמנים"; "הם גורמים לאנטישמיות"; ועוד.

רבים מיהודי הולנד הסכימו במידה לא מעטה עם ההגבלות שהטילה הממשלה על בוא הפליטים. עורך השבועון החשוב של יהדות הולנד, ה-Nieuw NIW (Israëlietisch Weekblad), כתב במאי 1938, לאחר החמרה נוספת במדיניות הולנד ביחס לכניסת פליטים:

גידול רב עוד יותר בהשתקעות הפליטים היה מוציא את הכלכלה הלאומית משיווי משקלה, ועלייה גדולה עוד יותר במספר הזרים נושאת בחובה את סכנת ה-Ueberfremdung [הימצאות יותר מדי זרים, הפוגעים בצביון הלאומי].⁶⁰

גילאו תפקיד
ית הולנד של
שרים ביניהם
אחדים מהם
אותן השנים
ראמארסקי;
תחומי סעד
סטאל שהיו
ים; הבנקאי
ועוד.⁵⁶
מתמדת של
גל הגירה
גים שומרי
2,08 נשים
18-46.⁵⁷
של עולים
פעולותיהם
יות אנשים
ייין בארץ-

הסמוכות
ם פולנים
ז גרמנים.
בחודשים
רן הולנד
15 עדיין

יכוח ער,
פאים —
זילו יותר
לכך את
חלט עד
ד; ואת
דילמות

הקהילות המאורגנות עשו רק מעט לקליטת הפליטים, פרט לאי-אלה קהילות קטנות במזרח המדינה, לאורך הגבול עם גרמניה. הקהילה הליברלית הקטנה התנהגה באופן שונה. היא פתחה את שעריה בפני הפליטים, ואלה הפכו בה לרוב. דבר זה עורר בתוכה חיכוכים בין "הולנדים" ל"גרמנים", עד כדי פרישה זמנית של חלק מה"הולנדים" ב-1935.⁶¹ התנועה הציונית בהולנד על ארגוניה השונים ראתה בגורל יהודי גרמניה הוכחה לנכונותה של התזה הציונית. היא גם האמינה באחדות היהודית. אף-על-פי-כן נתעוררו גם בתוכה חיכוכים אישיים בין ה"הולנדים" ל"גרמנים". התנועה גם חששה, שהשקעת מאמצים בסיוע לפליטים הן בכסף והן בזמן יבואו על חשבון המפעל הציוני.⁶²

המפגש בין יהודי הולנד לפליטים מגרמניה היה מתוח⁶³ בשל גורמים שונים: השוני בין שתי הקבוצות היהודיות, שאפיין כאמור את תקופת האמנציפציה בכללה; האופי המיוחד של הגירת היהודים, שהיתה שונה מכל קודמותיה; והחשש של יהודי הולנד, שמעמדם הציבורי, כחלק אינטגרלי מהאוכלוסייה ההולנדית, ייפגע כתוצאה מהדגשת השותפות שלהם עם היהודים בארצות אחרות. ואכן, זה בדיוק מה שקרה.⁶⁴ למרות נסיונות שונים שנעשו — אף בחוגים האורתודוקסיים ביותר — להדגיש את הנאמנות המלאה להולנד, ועדיפותה על פני הערכות היהודית ההדדית, אין ספק שחל סחף במעמדה של יהדות הולנד ערב הכיבוש הגרמני דווקא בשל הפליטים. בעיני הציבור ההולנדי נתפסו היהודים, מכאן ומשם, כקבוצת גורל אחת, שונה מהעם ההולנדי.⁶⁵ לכך היתה חשיבות עצומה לגבי העתיד, הרבה יותר מאשר להשפעות המעטות שהשפיעו הפליטים על חיי יהדות הולנד בתקופת הזמן הקצרה שבין 1933 ל-1940.

9. תקופת השואה

בתקופת הכיבוש הנאצי נפסקה ההגירה להולנד. מצד שני, לראשונה מאז הענקת האמנציפציה נוצרה תופעה של יציאה מסיבית מהולנד. עוד בחודשים שבין תחילת מלחמת העולם השנייה (ספטמבר 1939) לבין כיבושה של הולנד (מאי 1940) יצאו יהודים הולנדים אמידים ופליטים גרמנים מהולנד מחשש למלחמה.⁶⁶ בימי הקרבות בחודש מאי 1940 ניסו גם מאות יהודים אחרים לברוח לאנגליה ולדרום צרפת (חלקם גם הצליחו). לאחר תום הקרבות נפסקה הבריחה, ורק יחידים הצליחו לצאת באישור, כגון התעשיין ברנרד ואן ליר, ביוני 1941.⁶⁷ עם תחילת הגירושים, בקיץ 1942, גברה הבריחה לכיוון שווייץ ודרום-צרפת, אף כי אין להגזים בהיקפה (מדובר בכמה מאות אנשים). משום טבעה המיוחד לא יצרה הגירה זאת קשרים מיוחדים בין יהדות הולנד לקיבוצים יהודיים אחרים.

שונה היה המצב באשר להגירה הכפויה, כלומר לגירוש. אף כי יעדם של הגירושים היה המוות, בכל זאת היו במהלך הגירושים מפגשים אינטנסיביים עם יהודים מארצות אחרות. אמנם, יהודי הולנד מעולם לא הובאו כקבוצה לגטאות

פולין, כפי שאירע, למשל, ליהודים גרמנים שהובאו ללודז', לריגה ולמקומות אחרים.⁶⁸ אולם, הם נפגשו עם יהודים מארצות אחרות במחנות הריכוז והעבודה השונים. על-פי הידוע משם אפשר לבחון כמה מהשאלות העומדות ביסוד דיוננו. אין ספק שנוצרו מתחים גדולים בין יהודים הולנדים ליהודים אחרים, ושהיה הבדל תהומי במנטליות. הדברים בולטים, למשל, ביחסים בין יהודים הולנדים ליהודים גרמנים במחנה נסטרבוך;⁶⁹ בין יהודים הולנדים ליהודים הונגרים בברגן-בלזן;⁷⁰ בין יהודים הולנדים לצ'כים בטרזיינשטט⁷¹ ועוד. בתיאורים מהמקומות הללו מדובר לעתים על "שנאה" ועל "איבה" של ממש. אידיעת אידיש אצל יהודי הולנד, והיות רובם מרוחקים מכל "אידישקייט" — כל אלה תוצאה של האמנציפציה — השפיעו לרעה על טיפוח הקשרים עם יהודי ארצות אחרות.

המנטליות ה"הולנדית" של יהודי הולנד היתה אף היא גורם לכושר ההישרדות הנמוך שלהם בהשוואה לקבוצות אחרות. כך, למשל, עולה מגורלם בקבוצת קוֹל, שבה היו כ-3,400 יהודים הולנדים מתוך כ-10,000 אסירים שהועסקו בעבודות כפייה קשות. מכל הקבוצה ההולנדית שרדו עד לשחרור רק כחמישה אחוזים. גם במקומות אחרים כגון באושוויץ, היתה תמונה דומה.⁷²

לעומת כל אלה ניתן להצביע על כך, שהמפגש עם יהודים אחרים יצר קשרים חדשים למרות כל ההבדלים. הקצין היהודי ההולנדי יוסף יעקובס נבחר לעמוד בראש המרד בסוביבור.⁷³ במחנה החליפין ברגן-בלזן נוצרו קשרים אישיים בין יהודי הולנד ליהודים מלוב.⁷⁴ אולם לרוב יהודי הולנד היתה זו אפיוזדת-ביניים: רובם המכריע — מעל ל-75 אחוז — נספה במחנות. אם מוסיפים לכך עוד אנשים שברחו מהמדינה ואנשים שנפטרו בהולנד גופא, מתברר כי נותר רק שריד קטן ביותר מהקיבוץ היהודי שלפני המלחמה.

בתהליך ההשמדה אבד היחוד היהודי ההולנדי. אך דבר זה אירע לא רק בגלל ההשמדה, אלא גם בשל העובדה, שהשרידים חשו, כי יהודים הינם בעלי גורל משותף, עם כל ההבדלים שביניהם. החיכוכים בין יהודים הולנדים ליהודים אחרים שנזכרו לעיל היוו אספקלריה ושריד לתקופה שחלפה; בד בבד התפתח תהליך שבו התרחקו יהודי הולנד מבני ארצם ההולנדים, ונעשו מודעים יותר ליהדותם ולקשר שלהם עם יהודים אחרים כאשר הם שם.

יהדות הולנד שניסתה להשתקם לאחר השואה הודרכה בתודעה של זהות יהודית ושל קשר עם הגורל היהודי. גורל ה"עקורים" במחנות בגרמניה והמאבק להקמת מדינת ישראל חידדו תחושה זאת. הבעיות שנתקלו בהם היהודים בנושאים כגון החזרת יתומי המלחמה לידי הקהילה היהודית והשבת הרכוש — שבכולם עמדה הקהילה היהודית מול המדינה ההולנדית — רק חיזקו את תחושת השונות מהעם ההולנדי. רקע זה יש בו כדי להסביר את ההגירה הניכרת מהולנד במחצית השנייה של

שנות ה-40 וראשית שנות ה-50 — כ-1,500 לארץ-ישראל ועוד מאות אחדות לארצות-הברית, קנדה ואוסטרליה (ביחד כ-15 אחוז מכלל יהדות הולנד דאז).⁷⁵ עם מלחמת קוריאה (1952) גבר החשש לעימות מלחמתי כולל על אדמת אירופה, והיתה הגירה נוספת מהולנד. אך נטייה זו נעלמה לאחר זמן לא רב. בהמשך, בעיקר למן המחצית השנייה של שנות ה-60, נותרה בעיקר העלייה לארץ-ישראל, שאמנם לא היתה גדולה בהיקפה, אך מתמדת.⁷⁶

מאידך גיסא, הולנד קלטה מאז מלחמת העולם השנייה גל מהגרים יהודים גדול למדי. זה כלל את המגורשים מתקופת השואה, ששבו בשנים 1945–1946; את המעטים ממחנות העקורים שהגיעו עד סוף שנות ה-40; מקצת יהודים הונגרים שברחו בעקבות דיכוי ההתקוממות שם ב-1956; את היורדים הישראלים, בעיקר מאז סוף שנות ה-60 (מספרם המדויק אינו ידוע, אך הוא נע במחצית הראשונה של שנות ה-70 בסדר גודל של 1,000–5,000 נפש);⁷⁷ קבוצה קטנה של בחורי ישיבה, בעיקר מאנגליה, במסגרת "כולל" שהוקם בראשית שנות ה-70; וכן "פועלים זרים" יהודים בעיקר מצפון אפריקה, במסגרת הזרם הפללי של פועלים מסוג זה.⁷⁸ עוד קשה לשער לאן יובילו ההתפתחויות בתקופה האחרונה. מכל מקום, ברור כי יהדות הולנד שינתה את הרכבה וכוללת היום מרכיב משמעותי של מהגרים. נוסף לכך, יהדות הולנד המאורגנת קשורה היום בכל נימיה ליהדות העולם ובעיקר לישראל.

11. סיכום

מבט כולל על התקופה שסקרנו מלמד, כי למן הרבע השני של המאה ה-19 מתחילה יהדות הולנד ללבוש צביון עצמאי. מול הנתקות זאת ניצבים למן המחצית השנייה של המאה תופעות שונות המחדשות את הקשר עם התפוצות האחרות של העם היהודי — עיתונות, ארגונים בינלאומיים, הזדהות עם גורלם של יהודים פגועי רדיפות בארצות אחרות, ועוד. בהקשר זה תרמה ההגירה תרומה חשובה לחידוש ערוצים של קשר עם העולם היהודי. ההגירה להולנד היתה חדירה פיסית משמעותית של העולם היהודי הרחב לתוך העולם היהודי ההולנדי, וגם עזיבת הולנד — במקרים המעטים שהיא קרתה — העמיקה הקשר.

בממדיה היתה ההגירה להולנד מצומצמת הן מבחינת המכסה שהגיעה אליה מכלל ההגירה היהודית, והן במספרים מוחלטים ובאחוזים בהשוואה למספר המהגרים לארצות השכנות (למשל, בגרמניה היו האוסטיוודן אחרי מלחמת העולם הראשונה כחמישית מכלל האוכלוסייה היהודית;⁷⁹ בבלגיה היו המהגרים מעל ל-90 אחוז מכלל הציבור היהודי ערב הכיבוש הגרמני). למרות זאת ניתן להראות, שבזכותה נוצרו קשרים עם ארגונים יהודיים בינלאומיים שעסקו בהגירה; הגיעה להולנד השפעה של מסורות ותרבות יהודיות אחרות; ובסופו של דבר גם נתפסה יהדות הולנד על-ידי סביבתה ההולנדית כקיבוץ ששייכותו לעם היהודי היא חד-

משמעית. היה זה תהליך הדרגתי, שתחילתו בשנות ה-80 של המאה ה-19 ושיאו בתקופת השואה. למרות השוני בתנאים המקומיים של יהדות הולנד, היא משתלבת בתמונה הכללית של ההיסטוריה היהודית המודרנית, שבה היו אפשריים התכולות מוחלטת וניתוק מהעם היהודי ליחידים יהודים, אך לא החזיקה מעמד ההתפתחות לכיוון של "סוג יהודי מיוחד", שקשריו עם העולם היהודי רופפים. ההגירה, יחד עם גורמים אחרים (כגון תוצאות השואה הרוות האסון), גברה לבסוף על היומרה שלפני השואה שטיפחה את אשליית "הזן המיוחד" – "ספציס הולנדיה יודאיקה".

חדות
71 עם
היתה
למן
לא
גדול
את
גרים
מאז
שנות
ניקר
ידיים
ר כי
וסף
ניקר

19
צית
של
ועי
יוש
זית
יים
יה
פר
לם
90
ת,
נה
זה
ד-

הערות

- 1 אין נתונים חד-משמעיים על ההגירה היהודית. בדרך כלל נעשה שימוש באומדנים של חוקר הדמוגרפיה היהודית יעקב לשצ'ינסקי, וראה בעיקר בספרו: תפוצת ישראל לאחר המלחמה, תל-אביב תש"ח. בעקבותיו הלך מארק וישניצר M. Wishnitzer, *To Dwell in Safety: The Story of Jewish Migration Since 1800*, Philadelphia, 1948, p. 295 (להלן: וישניצר). לעדכונים שונים עיין — א. פריזל (עורך), *אטלס כרטא לתולדות עם ישראל בזמן החדש*, ירושלים 1983, עמ' 13, וביבליוגרפיה שם, עמ' 146. (ממחקריהם של ע. שמלץ וס. דלה פרגולה).
- 2 ראה לאחרונה: J. Katz, "From Ghetto to Zionism, Mutual Influences of East and West", in *Danzig, Between East and West. Aspects of Modern Jewish History* (I. Twersky, ed.), Cambridge, Mass. and London, 1985, pp. 39-48.
- 3 נמסר למחבר על-ידי ד"ר יהודה בן-אבנר, מאוניברסיטת בראיילן.
- 4 S. Seeligmann, "Die Juden in Holland, eine Charakteristik", *Simonsens Festschrift*, Kopenhagen 1923, pp. 253-257.
- 5 י. מכמן-מלקמן, "היהודי ההולנדי בן-סוג מיוחד (Species Hollandia Judaica)?" הגות עברית באירופה, תל-אביב תשכ"ט, עמ' 411-419; J. Michman, "The Jewish Essence of Dutch Jewry" *Dutch Jewish History*, vol. II (J. Michman, ed.), Jerusalem 1989, pp. 1-2.
- 6 מ. אליאב, "יהודי הולנד והיישוב בארץ-ישראל במאה הי"ט", מחקרים על תולדות יהדות הולנד, כרך ב' (בעריכת י. מכמן) ירושלים תשל"ט, עמ' 139-157; י. מכמן, "התהוות המוסד ופקידי ואמרכלי דערי הקודש באמסטרדם", קתדרה 27 (ניסן תשמ"ג / מרס 1983), עמ' 69-84.
- 7 I. Lipschits, *Honderd jaar NIW. Het Nieuw Israelietisch Weekblad 1865-1965*, Amsterdam 1966.
- 8 בנושא זה לא נתבצע עד היום שום מחקר. כדי לעמוד על ההיקף של המעורבות היהודית-הולנדית בארגונים יהודיים בין-ארציים ראה, למשל, את מספר סניפי חברת כ"ח בשנת 1913 בתוך — *Jaarboek van 5674*, uitgegeven door de Centrale Organisatie voor de Religieuze en Moreele Verheffing der Joden in Nederland, Amsterdam 1913.
- 9 L. Giebels, *De zionistische beweging in Nederland 1899-1941*, Assen 1975. (להלן: חיבלס).
- 10 D. Michman, *Het Liberale Jodendom in Nederland 1929-1943*, ch. III, Amsterdam 1988. (להלן: מכמן, היהדות הליברלית בהולנד).
- 11 דיון כזה יוכל הקורא למצוא בנוסח האנגלי המפורט יותר של מאמר זה בכתב העת *Studia Rosenthaliana* 1989 — בגליון המיוחד שבו התפרסמו דיוני הסימפוזיון החמישי על תולדות יהודי הולנד.
- 12 א. גרטנר, היישוב היהודי בארצות-הברית, תל-אביב 1980, עמ' 51.
- 13 S. Stern-Taubler, "The Motivation of the German-Jewish Emigration to America in the Post-Mendelssohnian era", *Essays in American Jewish History* (J.R. Marcus, ed.), Cincinnati 1958, pp. 247-261; G. Kirsh, "On to America in Search of Freedom", *Publications of the American Jewish Historical Society*, no. XXXVIII (1948-9), pp. 185-206.
- 14 D. Thomson, *Europe Since Napoleon*, Penguin Books 1970, pp. 160-161. י. טורי, "פרעות שנת החרות 1848", ילקוט מורשת ר' (טבת תשכ"ז/דצמבר 1966), עמ' 70-105.
- 15 וישניצר, עמ' 6.
- 16 J. Meijer, *Erfenis der Emancipatie*, Haarlem 1963, p. 13.
- 17 מכמן, היהדות הליברלית בהולנד, עמ' 28-29.
- 18 לקורותיהם של הרבנים J. Rosenberg, H.J. Hertzveld, J. Frankel, A.J. Deen — M.H. Gans, *Memorbook*, Baarn 1977. (להלן: גאנס) על-פי המפתח.
- 19 י. מלקמן, "הירש זומררויון 'בעל המכתמים' 1781-1853", מסות ומחקרים בספרנות, מוגשים לקורט דוד וורמן, ירושלים תשל"ו, עמ' 72-80; E. Schmidt, *Geschiedenis van de Joden in Antwerpen*, Antwerpen 1963, p. 101.

- 20 על-פי מידע שנמסר לכתוב דברים אלה על-ידי ד"ר אברהם ברקאי, נזכרים מהגרים יהודים מהולנד לארצות-הברית פעמים אחדות במהלך המחצית השנייה של המאה ה-19 מעל דפי השבועון היהודי-גרמני *Allgemeine Zeitung des Judentums*. כן ראה: N.M. Kaganoff, "The Jewish 'landmanshaftn' in New York City in the Period, Preceding World War I", *American Jewish History*, vol. 76 (1986), pp. 56-66.
- 21 מידע זה נמסר למחבר על-ידי מר ס"א בלומהרטן במהלך הסימפוזיון החמישי על תולדות יהודי הולנד, נובמבר 1988. ראוי לציין כי ישראל זאנגוויל בספרו "ילדי הגיטו" (I. Zangwill, *Children of the Ghetto*, 1896 ומהדורות מאוחרות יותר) מונה יהודים רבים ממוצא הולנדי בלונדון. ברם, אין זה ברור אם הללו באו זה מקרוב, או שהיו צאצאי המהגרים מהולנד מראשית המאה ה-19.
- 22 מ. אליאב, *אהבת ציון ואנשי הו"ד, תל-אביב תש"ל*, במיוחד עמ' 19, 31, 241-243; וכן אליאב, "יהודי הולנד" (ראה לעיל, הערה 5), עמ' 154-156.
- 23 E.M. Kulischer, *Jewish Migrations: Past Experiences and Post-War Prospects*, New York 1943, p. 24. א. גרטנר, שם, עמ' 64.
- 24 D. Cohen, *Zwervend en Dolend*, Haarlem 1955, p. 5. (להלן: כהן); ד. מכמן, הפליטים היהודים מגרמניה בהולנד בשנים 1933-1940, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"ח, עמ' 177, 483. (להלן: מכמן, הפליטים).
- 25 S. van den Bergh, *Kroonprins van Mandelstein*, Leiden, 1982, p. 13. (להלן: ואן דן ברג); חאנס, עמ' 606.
- 26 *Weekblad voor Israëlitische Huisgezinnen*, 22.12.1882.
- 27 Vereeniging "Steun aan Doortrekkenden" Hachnosas Ourechtem, *Verslag over het jaar 1915*, 31 Mei 1916; עמ' 7-8; חאנס, עמ' 605-606.
- 28 כהן, עמ' 9.
- 29 C. Reijnders, *Van Joodsche Natiën tot Joodse Nederlanders*, Amsterdam 1969, p. 164.
- 30 A. van Collem, *Russische melodieën*, Rotterdam 1891.
- 31 חיבלס, עמ' 24-26.
- 32 ואן דן ברג, עמ' 24-34. גם אמה של אתי הילסום (Etty Hillesum), אשר כתביה מתקופת השואה זכו בשנים האחרונות לתהודה עצומה, הגיעה להולנד לאחר פרעות קישינב ונישאה ליהודי הולנדי. ראה: דבריו של י. מכמן, "ווסטרבורק בעיני אתי הילסום", מחקרים על תולדות יהדות הולנד (בעריכת י. מכמן), כרך ד', ירושלים תשמ"ה, עמ' 103.
- 33 חיבלס, עמ' 79 ומפתח.
- 34 A. Herzberg, *Brieven aan mijn kleinzoon. De geschiedenis van een Joodse emigrantenfamilie*, Den Haag 1965, p. 10.
- 35 שם, עמ' 42-43, 154-157.
- 36 רוב יהודי אנטוורפן היו מהגרים ללא אזרחות בלגית. ראה: שמידט (צוטט לעיל), עמ' 266; בוק, "עיונים בהערכות הכמותיות של האוכלוסייה היהודית בבלגיה", יהודי אירופה המערבית: חייהם ובעיותיהם בדורנו, ירושלים תשכ"ז, עמ' 63-78.
- 37 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, vol. I, S'Gravenhage 1969, p. 39. (להלן: דה יונג).
- 38 Hachnosas Ourechtem, *Verslag 1915*, op. cit., p. 12; H. Kooger, *De Joodse Gemeenschap van Zevenaar*, Zevenaar 1974, pp. 60-62.
- 39 כהן, עמ' 14.
- 40 חיבלס, עמ' 107-108.
- 41 שם, שם.
- 42 י. מכמן, ה. בים וד. מכמן, פנקס הקהילות: הולאנד, ירושלים תשמ"ה, עמ' 49-50; "Mizrachi Pioneer Training in the Netherlands Between the two World Wars", *Dutch Jewish History I* (J. Michman - T. Levie, eds.), Jerusalem 1984, p. 467.
- 43 מכמן, "העתונות היהודית בהולנד בין שתי מלחמות העולם", עתונות יהודית שהיתה (בעריכת י. גוטהלף), תל-אביב תשכ"ג, עמ' 499.

- 44 בית-דפוס זה פעל רק זמן קצר ופירסם שני ספרים בלבד.
- 45 פנקס הקהילות: הולאנד, עמ' 251.
- 46 דער פריילינג, ארויסגעגעבן פון יידישער ארבעטער קולטורקרייז ש. אנסקי, נו. (13 ביוני תרפ"ב/1922), אמסטרדם.
- 47 מ. גרסטנפלד, "הברית", "Het Verbond", מחקרים על תולדות יהדות הולנד, כרך ד', עמ' 128-127.
- 48 נציג הולנד היה דוד כהן — ראה כהן, עמ' 16-21.
- 49 שם, שם.
- 50 ב-1927 עברו כמאה מהגרים יהודים דרך נמל רוטרדם וקיבלו תמיכה מארגון מונטיפיורי; כ-200 איש לנו במעון של הארגון של הארגון *Protokoll der ersten Konferenz der an die "HIAS-JCA EMIGDIREKT" angeschlossenen Organisationen. Abgehalten in Berlin an 18 und 19 januar 1928, Berlin-Paris 1928, p. 8.*
- 51 חיבלס, עמ' 126; י. מכמן, "פריץ ברנשטיין כמנהיג ציוני בהולנד", מחקרים על תולדות יהדות הולנד, כרך ב', עמ' 213-221.
- 52 *Statistiek der Bevolking van Joodschen Bloede in Nederland*, 's Gravenhage 1942, pp. 72, 80, 80a, 92.
- 53 הוא הגיע להולנד ב-1918, היא ב-1924; עדויותיהם בארכיון יד ושם, ירושלים, סימול ארכיוני 30/941 03/942.
- 54 זכרונותיה של גב' ואן טיין נמצאים במכון ליאו בק (Leo Baeck Institute) בניו-יורק, וכן בתיק האישי של גב' ואן טיין בארכיון הג'וינט בניו-יורק.
- 55 על שלושתם ראה: מכמן, היהדות הליבראלית בהולנד, מפתח.
- 56 אולי יש לכלול בתוך אלו גם את הבנקאי היהודי-גרמני הידוע ד"ר פריץ מנהיימר, אשר תרם רבות להתפתחותה של אמסטרדם בשנות ה-20. התמוטטותו הכלכלית בסוף שנות ה-30 היתה נושא מרכזי בתעמולה האנטישמית בהולנד. ראה: חאנס, עמ' 792. לא עלה בידי לברר תאריך הגעתו להולנד.
- 57 אביו של המחבר יודע על שלושה מדודיו שנישאו לנשים יהודיות גרמניות בשנות ה-20; אחד מהם התיישב בגרמניה, שני האחרים הביאו את נשותיהם להולנד.
- 58 חיבלס, עמ' 151-154; דוד לודר יביע אומר — ממכתבי העלייה הראשונה לבית דה בר, (הוצאת המשפחה, סטנסיל) (ללא מקום ההוצאה וללא תאריך). מבין העולים לארץ-ישראל לפני תקופה זאת יש לציין במיוחד את ס. הופיין, בנקאי; שלמה טל, בנו של הרב הראשי לאוטרכט טוביה טל; ויעקב ישראל דה האן, הסופר והפובליציסט הידוע, שנרצח בירושלים בשנת 1924.
- 59 הרברים שבסעיף זה מבוססים על עבודת הדוקטור של המחבר (ראה לעיל, הערה 41), אלא אם צוין אחרת.
- 60 ל"ד סטאל ב-NIW, 13 במאי 1938.
- 61 D. Michman, "Dutch and German Jews in the Liberal Movement", *Dutch Jewish History*, vol. II (J. Michman ed.), Jerusalem 1989, pp. 247-257.
- 62 ד. מכמן, "התנועה הציונית בהולנד ובעיית הפליטים מגרמניה 1933-1940", דפים לחקר תקופת השואה, כרך ב' (תשמ"ב), עמ' 103-120.
- 63 על חששותיהם של הפליטים שבאו להולנד, נושא שאין מקום לדון בו במסגרת המוגבלת של מאמר זה, ראה: מכמן, הפליטים, פרק ה'; וכן V. Jakob - A. van der Voort, *Anne Frank war nicht allein, Lebensgeschichten deutscher Juden in den Niederlanden*, Berlin-Bonn 1988.
- 64 F. Bernstein, *Over Joodsche problematiek*, Arnhem 1935, p. 21.
- 65 ד. מכמן, "תמורות ביחסם של ההולנדים ליהודים ערב השואה", מחקרים על תולדות יהדות הולנד, כרך ג' (בעריכת י. מכמן), ירושלים תשמ"א, עמ' 247-262.
- 66 וכן מכתב מגב' ואן טיין למ"ס טרופר, 8 באפריל 1940 — בארכיון הג'וינט בניו-יורק, תיק: "The general situation in Holland in connection with the Refugee Problem", February 1940 situation in Holland in connection with the Refugee Problem", February 1940 בתוך ארכיון הג'וינט, תיק Holland, General 1939-1944; וכן דה יונג (צוטט לעיל), כרך 3, עמ' 416.

67 דה יונג, כרך 5, עמ' 1005-1006.

68 על היחסים בין היהודים הגרמנים ליהודים המקומיים בגטאות הללו ראה: א. ברקאי, "בין מזרח למערב" - יהודים מגרמניה בגטו לודז', "קובץ יד ושם", י"ד (תשמ"ה), עמ' 219-264; M. Kaufmann, *Die Vernichtung der Juden Lettlands*, München 1947.

69 J. Presser, *Ondergang*, 's Gravenhage 1965, vol. II, pp. 354-356.

70 סופר למחבר מפי אמו, הגב' פ. מכמן.

71 ואן דן ברך, עמ' 127-129; פנקס הקהילות: הולאנד, עמ' 130-131.

72 פנקס הקהילות: הולאנד, עמ' 129-130.

73 הוא נעצר והוצא להורג עקב הלשנה - דה יונג, כרך 5, (1978), עמ' 878; י. ארד, "מרידות אסירים יהודים במחנות ההשמדה טרבלינקה וסוביבור", מחנות הריכוז הנאציים, ירושלים תשמ"ד, עמ' 304.

74 A. Herzberg, *Amor Fati*, Amsterdam 1947, pp. 61-70. תלמיד לשעבר של המחבר, מר רפאל אוזן מנתניה, אשר הכין עבודה על יהדות לוב בתקופת השואה, הציג בפניו "תעודת מילה" הולנדית של ילד יהודי לובי שנמול במחנה ברגן-בלזן בידי מוהל יהודי-הולנדי.

75 פנקס הקהילות: הולאנד, עמ' 133-142. ארץ-ישראל פסקה להיות יעד מרכזי להגירה מסוף שנות ה-40. על-פי מכתב של משרד ההיאס (HIAS) כאמסטרדם מיום 28 בפברואר 1952 (בטעות נכתב: 1951), שהופנה למשרד המרכזי של היאס בפאריס, עזבו מנמלי הולנד בי-1951 599 מהגרים מהם 80 טרנסמיגרנטים. ארצות ההגירה העיקריות היו: קנדה (346) וארצות-הברית (168). צילום התעודה בידי המחבר.

76 J. Fishman, "The Reconstruction of the Dutch Jewish Community and Its Implications for the Writing of Contemporary Jewish History", *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, vol. XLV (1978), p. 92.

77 שם, עמ' 98.

78 Ph. van Praag (ed.), *Demografie van de Joden in Nederland*, Assen 1971, p. 43.

79 E. Bennathan, "Die demographische und wirtschaftliche Struktur der Juden", *Entscheidungsjahr 1932* (W.E. Mosse—A. Paucker Hrsg.), Tübingen 1966, p. 98.

80 M. Steinberg, *L'Étoile et le Fusil*, vol. I: *La Question Juive 1940-1942*, Bruxelles 1983, p. 99.